Novitates Theriologicae, Pars 16: 265–270 (2023)
doi: http://doi.org/10.53452/nt1657

Теріошкола як невидимий коледж: підсумки 30-ти років діяльності

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

Zagorodniuk, I. **The Theriological School as an invisible college: results of 30 years of activity.** — The key stages of formation of the Theriological School (TS) as a network of specialists and as an annual meeting of theriologists from Ukraine and neighbouring countries, are considered. Established as one of the sections of the Ukrainian Theriological Society in 1993, the TS has developed into a powerful movement that includes both conferences and publishing work, and a system of working groups to coordinate, develop or distribute a number of methodological and informational developments important for the implementation of theriological research. Seven key achievements of TC are considered: 1) formation of important research topics for consideration at the annual meeting; 2) development of a system of regular roundtables and working groups; 3) actualisation of new research areas; 4) development of a system of professional growth through competitions, personnel growth and advanced training; 5) wide geography of meetings and participants; 6) peer-to-peer mode and maximum adherence to the concept of the classical school; and 7) development of information infrastructure, including a website, forum, social media pages, newsletter, and professional journal. In the context of the covid and military lockdown, there is a transition to remote forms of work, including social media channels, a website, and publications.

Вступ

Теріологічна школа — вагома віха в розвитку теріологічних досліджень в Україні. Започаткована як одна з секцій Українського теріологічного товариства (УТТ) восени 1993 року, ця мережа стала на роки єдиною формою діяльності товариства, включно з проведеннями семінарів і конференцій, роботі окремих робочих груп, виданні наукових праць [Загороднюк 1999]. Замістивши собою всю інші роботу УТТ, Теріологічна школа поступово і стала цим товариством, і 2019 року за рішенням Вченої ради ННПМ, при якому діє УТТ, діяльність Школи, її рада й робочі групи, видання і сайт школи остаточно прирівняні до відповідних форм діяльності УТТ.

Нарис діяльності Теріологічної школи за 30 років, навіть вкрай стислий, обійняв би не один друкований аркуш, тому тут обрано інший формат — перелік ідей та основних форм діяльності, які сформувалися і які мали би існувати й надалі. Якби на локдауни, викликані пандемією і війною. Проте надії є. Остання актова зустріч теріологів відбулася на школі-семінарі на Хортиці у червні 2019 року [Очеретна *et al.* 2019].

Ідеї Теріошколи

Окремо важливо сказати про ідеї. В основі Теріошколи — семінар-навчання, яке пов'язано з тереновими дослідженнями і спілкуванням колег на рівних (peer-to-peer), в режимі повних академічних свобод і обміну досвідом в режимі nonstop, проте зі строгим дотриманням заздалегідь узгоджених програм і задач, виконання яких — від задуму до резолюції — було законом. Кожна школа-семінар мала базову унікальну ідею для «розкрутки» і серію умовно традиційних сесій, круглих столів, майстер-класів, польових занять. За підсумками школи готувалися тематичний Теріологічний бюлетень (матеріали шкіл) та Праці Теріошколи (збірники наукових праць), останні згодом переросли у журнал без тематичних випусків.

Відповідником Теріошколи, знайденим нами через роки, є концепт «невидимого коледжу» (Invisible College), що виник у середині 1640-х років як неінституційована спільнота натурфілософів, які організовували зустрічі для обміну ідеями і підтримки один одного; по суті це вільні спільноти, заточені на взаємоосвіту і взаєморозвиток їхніх учасників. За визначенням у ВУЕ, ««Невидимий коледж», поняття сучасної філософії науки на позначення неінституціалізованої групи дослідників, які узгоджено працюють над спільною проблематикою, утворюючи тим комунікаційне об'єднання з доволі стійкою структурою і функціями» (https://vue.gov.ua/Невидимий_коледж). На переконання низки постійних учасників Теріошколи дослідницька спільнота, згуртована навколо Теріошколи, і є таким невидимим коледжем.

Віхи становлення

Становлення і перші п'ять років Теріошколи висвітлено у журналі «Заповідна справа в Україні» [Загороднюк 1998], що було доречною публікацією саме для цього видання, оскільки первинна назва школи — «Школа-семінар теріологів заповідних територій та біологічних стаціонарів»[1] — тобто тих двох типів осередків, де в ті роки економічних крих і соціальних перебудов *de facto* зберігалася дослідницька активність.

1. Започаткування семінарів. Теріологічну школу засновано як одну з секцій Українського теріологічного товариства (УТТ) НАН України восени 1993 року (24.11.1993) спільним рішенням трьох установ — Українського теріологічного товариства, Міністерства охорони природи та Комісії щодо заповідників НАН України. Ініціаторами її створення стали автор (заступник голови УТТ), О. Киселюк, В. Покиньчереда та О. Федорченко.

[1] Така назва зберігалася до 5 Школи включно (http://terioshkola.org.ua/en/chronicle/shk5-zvit.htm), а вже з VI Школи (1999) назви семінарів були стислими — «Теріологічна школа-семінар», «Теріологічна школа» та «Теріошкола», дві останні стосувалися і мережі, а як позначення семінарів сприймалися тільки з відповідним номером, роком або локацією (наприклад, «X Теріошкола», «Теріошкола-2020», «Луганська теріошкола», «Друга Поліська Теріошкола»).

2. Започаткування серій робочих зустрічей за вузькоспеціальними темами, яких незалежно від ритму проведення «основних» теріошкіл відбулося 10, у т.ч. щодо польової спелеобіології, кажанів і сакральної архітектури, 4 «вовчі» зустрічі на Поліссі, семінар з використання УЗ-детекторів, семінар кажани та сказ, урбоекологічний семінар, конференція щодо мисливської фауни з польовим навчанням (Теріозагартування) тощо.

3. Структура набагато ширша, ніж читання чи семінари — і майстер-класи, і круглі столи, і демонстраційні навчання, і апробації дисертацій, і конкурси дипломів, і екскурсії, і багато інших форм діяльності, і це лише у рамках щорічного зібрання, яке тривало в нормі 5 (4–6) повних діб.

4. Започаткування видань — збірника «Праці Теріологічної школи» (1998) та теріологічного бюлетеню «*Novitates Theriologicae*» (2000), яких на сьогодні видано 42 випуски (26 журналу та 16 бюлетеню); з 2016 р. журнал має статус фахового і 2018 р. перейменований на *Theriologia Ukrainica*; обидва входять до директорії DOAJ, а *Theriologia Ukrainica* також до Index Copernicus; індекси Гірша — h = 10 для NT та h = 21 для TU. Всі статті з 2010 р. мають DOI. У «дофаховий» період збірники праць публікували під обкладинками інших фахових видань [Загороднюк 2020].

5. Започаткування сайту «Теріошкола» (25.05.2003) дозволило перейти на оперативні форми поширення даних, без розсилок листів (яких було багато) та інформаційних бюлетенів (були α- і β-версії, перша з них – препринт, що розсилався по електронній пошті і друкованим «самвидавом»). Важливим доповненням був Форум Теріошколи (http://terioshkola.org.ua/forum/), який поступово згас після поширення соцмереж, проте дотепер слугує як бібліотека і джерело безцінних думок і дискусій. На сьогодні на сайті товариства є 8200 файлів у 823 папках, у т.ч. 1035 html-сторінок.

6. Робочі групи як система співпраці — одна з ключових форм роботи товариства як на щорічних семінарах (теріошколах), так і протягом року. Таких груп за час існування школи було понад 10, і всі вони мали свої акції або круглі столи на щорічних зібраннях і висвітлення на сайті і в бюлетенях. Окремі з них були і залишаються центральними для узгоджень позиції, зокрема група ABC щодо списків фауни і термінології, SICISTA щодо методів обліку дрібних ссавців, УЦОК щодо моніторингу та охорони кажанів тощо. Важливими напрямками таких груп стали впровадження майстер-класів щодо сучасних методик досліджень (УЗ-детектори, фотопастки, ГІС тощо.)

7. Ріст визнання — один з актуальних і незмінно важливих аспектів діяльності Теріошколи. Всі учасники потребували не лише обміну досвідом і роботи в режимі «невидимого коледжу», але й публікацій у фахових виданнях, апробацій дисертацій, сертифікатів підвищення кваліфікації. Все це явно непрості задачі для неформального об’єднання фахівців поступово вирішувалися, передусім завдяки самовідданій праці найбільш активних учасників Теріошколи, яких варто згадати поіменно в окремій статті.

Ключові здобутки (стисло)

1) формування актуальних дослідницьких тем або напрямків для детального розгляду в межах щорічної зустрічі (деталі вище);

2) розвиток системи регулярних постійних тем у форматі круглих столів та робочих груп (методики досліджень, номенклатура, роки звірят тощо);

3) актуалізація нових і слабо розвинених напрямків дослідження (кажани, дистанційні і прижиттєві дослідження, раритетна і чужорідна біота тощо);

4) система фахового росту через «засвітку» нових імен господарів семінарів, доповідачів та конкурсантів циклу «нові імена», організаторів круглих столів, апробація дисертацій, підвищення кваліфікації;

5) широка географія зібрань з можливістю ознайомлення кожного з досвідом роботи різних центрів та широка географія самих учасників зібрань; сприяння підвищенню рейтингів організаторів;

6) повний режим рівні (peer) і можливість доповідатися, вести круглі столи, публікуватися за критерієм доробку, без табелів про ранги; слідування концепту класичної Школи як осередку рівності і обміну рукописами;

7) розвиток стабільної інформаційної інфраструктури товариства, включно з сайтом, електронною бібліотекою, форумом, сторінками в соцмережах, інформаційним бюлетенем та фаховим журналом.

Інформація про школу

1. Друкуються звіти про щорічні зібрання, як у виданнях зовнішніх, так і на сторінках видань УТТ [Мерзлікін 2016; Загороднюк & Очеретна 2019; та ін.] огляд звітів – це і поширення інформації, і формування певного рівня традиції і строгості у підведенні підсумків серйозних зібрань, і формування системи хронік як історії, а в епоху інтернету — це створення власного інформаційного простору. Запит у Google та Scholar Google дає такі результати: «Теріошкола» — 646/84 матеріалів, «Теріологічна Школа» — 5600/981, «Theriological School» — 3670/751. Видання Теріошколи мають подібні обсяги цитувань: за версією GS журнал *Theriologia Ukrainica* має 2884 цитувань (h = 21), бюлетень *Novitates Theriologicae* — 597 цитувань (h = 10).

2. Всі роки тривав розвиток концепту Школи, на засадах «невидимого коледжу». Школа неперервно розвивалася, закріплюючи успішні й перевірені часом форми діяльності і створюючи нові. Фактично це був стихійний процес, проте, як з'ясувалося, — цілком відповідний канонам невидимих коледжів та, що ширше, концепції творчих спільнот класу «шкіл» [Соболєва 2017]. При тому формувалася (а по суті відтворювалася класична) доволі суттєва відмінність від радянської моделі «наукових шкіл», в якій центральна фігура — один ключових дослідник або невелика група, які «риють в глибину», позаяк інші «риють в ширину» (думка подається за розхожим визначеннями наших вчителів у дискусіях на вчених радах Інституту зоології АН

УРСР [В. Топачевський, В. Шарпило, М. Щербак та ін.], при якому в ті часи діяв центральний осередок УТТ, а згодом і ТШ в його складі).

3) зовнішні мережі — вікіпедія — три мовні версії зі статтями і про Теріошколу, і про журнал *Theriologia Ukrainica* (українська, англійська, білоруська); виходять у самостійне плавання люди й ідеї зібрань та видань. ми були піонерами в Україні, надалі не без нашого впливу школи сформовані у форматі «ужгородських ентомологічних читань (В. Чумак, В. Рошко та колеги), подільських орнітологічних шкіл (М. Матвеєв та соратники), львівської ентомологічної школи (В. Різун та колеги). Цикли «мігруючих» зібрань почали практикувати герпетологи (Є. Писанець та колеги).

Підсумкові огляди до ювілею Теріошколи — статті «Видання Українського теріологічного товариства та розвиток часопису Праці Теріологічної школи» [Загороднюк 2015] та «50 років Теріологічного товариства в Україні: ключові віхи» [Загороднюк 2022], а також два випуски Теріологічного бюлетеню з біографічними довідками про теріологів України минулого (100 нарисів в NT15) і сучасності (83 нариси в NT15), доповнені 29-ма нарисами в цьому випуску (NT16). Також на завершальних стадіях — робота з оглядом історії теріологічних досліджень (наразі зібрано 32 нариси).

Про подальше

Теріошкола від початку була тією формою діяльності, яка була покликана компенсувати вимушену бездіяльність УТТ і загалом вкрай слабкі можливості академічних інституцій у скрутні часи початку 1990-х. На сьогодні всі покладені на теріошколу задачі виконані, як ті задачі, які були сформовані упродовж трьох десятиліть її діяльності. Обидва локдауни 2019–2023^{+} років — ковідний і воєнний — наклали жорсткі обмеження на нові активності. По суті, сталося нове друге згортання діяльності УТТ, з якого має бути вихід.

В огляді з історії теріології України з нагоди 50-річчя УТТ та 30-річчя ТШ [Загороднюк 2022: 153] автором запропоновано розвивати за умов, що склалися, сім груп задач і форм діяльності, серед них (скорочено): 1) поширення практик непрямого дослідження матеріалу (OSINT, ГІС); 2) увага до чужорідних видів та змін фауни; 3) проведення вузькопрофільних online-семінарів (за зразком робочих груп Теріошколи); 4) формування задач для об’єднаних проектів колег з обмеженими можливостями збору даних; 5) проведення воркшопів для суміжних соціумів, зокрема й аматорів; 6) посилення уваги до вивчення колекцій (генаналіз, 3D); 7) підготовка великих колективних праць на противагу широкоформатним монографіям.

До цього варто додати основну нашу надвисоку активність — ведення видання *Theriologia Ukrainica*, в якому сконцентрована значна частина поточних доробків теріологів України та низки суміжних країн. На сьогодні у цьому журналі видано понад 500 статей, і ця активність зберігається, попри все, хоча війна дуже скоротила дослідницьку активність.

Матимемо надію, що буде нове відродження товариства, з новими задачами і новими дослідниками. Основа закладена у «шкільний» період вагома, і ці доробки мають стати в нагоді новим поколінням дослідників.

Література

Дулицкий, А. И. 2004. Десятая (международная) Териологическая школа-семинар зоологов заповедников и биостационаров Украины. *Вопросы развития Крыма*, **15**: 9–19. URL

Загороднюк І. В. 1999. Теріологічна школа та розвиток теріологічних досліджень в Україні. *Заповідна справа в Україні*, **5** (1): 78–81.

Загороднюк, І. 2015. Видання Українського теріологічного товариства та розвиток часопису Праці Теріологічної школи. *Праці Теріологічної школи*, **13**: 114–142. CrossRef

Загороднюк, І., К. Очеретна. 2019. Теріологічні школи та публікації про них. *Theriologia Ukrainica*, **18**: 166–168. URL

Загороднюк, І. 2020. Огляд публікацій Теріологічної Школи у фахових виданнях та випуски Праць Теріологічної Школи «фахового» періоду. *Novitates Theriologicae*, **11**: 191–195. CrossRef

Загороднюк, І. 2022. 50 років Теріологічного товариства в Україні: ключові віхи. *Theriologia Ukrainica*, **23**: 136–156. CrossRef

Мерзлікін, І. Р. 2016. XXII Теріологічна школа-семінар (2015 р.) «Здобування тварин на заповідних територіях». *Природничі науки*, **13**: 132–135. URL

Соболєва, О. 2017. «Ходити в природу»: професійна ідентичність та дослідницькі практики в українській польовій зоології. *В кн.:* М. Гримич та О. Соболєва (ред.). *Етнографія науки. Субкультури. Повсякдення.* Дуліби, Київ, 39–74.

Очеретна, К., Н. Лебедєва, М. Ползик. 2019. Дика теріофауна в умовах трансформованих ландшафтів: звіт про 26 Теріологічну школу. *Theriologia Ukrainica*, **18**: 151–158. CrossRef

Резюме

Загороднюк, І. **Теріошкола як невидимий коледж: підсумки 30-ти років діяльності.** — Розглянуто ключові етапи становлення Теріошколи (ТШ) як мережі фахівців і як щорічного зібрання теріологів з України та суміжних країн. Створена як одна зі секцій Українського теріологічного товариства 1993 р., ТШ розвинулася в потужний рух, що включає як конференційну і видавничу роботу, так і систему робочих груп для узгодження, розробки або поширення низки методичних та інформаційних розробок, важливих для впровадження у практику теріологічних досліджень. Розглянуто сім ключових здобутків ТШ: 1) формування актуальних дослідницьких тем для розгляду в межах щорічної зустрічі; 2) розвиток системи регулярних круглих столів та робочих груп; 3) актуалізація нових напрямків дослідження; 4) розвиток системи фахового росту через конкурси, кадровий ріст та підвищення кваліфікації; 5) широка географія зібрань та учасників; 6) режим рівні в роботі та максимальне слідування концепту класичної школи; 7) розвиток інформаційної інфраструктури, включно з сайтом, форумом, сторінками в соцмережах, інформаційним бюлетенем, фаховим журналом. В умовах ковідного і воєнного локдауну йде перехід на дистанційні форми роботи, включно з каналами в соцмережах, сайтом та виданнями.